

EHS: olifant in cultuurhistorische porseleinkast

De EHS is niet alleen maar halleluja, vindt Jaap Dirkmaat. Onder het mom van natuurontwikkeling gaan volgens hem veel cultuurhistorische waarden verloren. De nieuwe beheersvormen, vooral gericht op robuuste natuur, zijn niet alleen desastreus voor de cultuurhistorische waarden. Beheerders lijken ook te vergeten dat juist het 'oude' cultuurhistorische beheer voor de enorme Nederlandse biodiversiteit heeft gezorgd, meent Dirkmaat.

— Jaap Dirkmaat, directeur van de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap en Stichting de Landschapswacht

foto's Valentijn te Plate

Uitgezakte wallen

Traditioneel bestaan de meeste aangekochte hectares natuurgebied, vanaf het ontstaan van natuurbeschermingsorganisaties, uit cultuurlandschappen. Heide, hooilanden, beekdalgronden, kalk- en blauwgraslanden, zandverstuivingen en landgoederen zijn veelal het resultaat van eeuwenlang ingrijpen door mensen, vaak boeren. Hetzelfde geldt voor veenweide, uiterwaarden, hakhoutbossen en grienden, houtwallen en heggen, hellingen met grafen, knotwilgen, petgaten en legakkers; stuk voor stuk cultuurhistorische fenomenen. Oude schoolplaten die in klaslokalen hingen, ten tijde van de eerste 'natuur'aankopen door natuurbeschermingsorganisaties, tonen deze 'cultuurnatuur': uilen in een ruïne, een otter in een poldersloot, korhoenders op een heide en hamsters in een bloemrijke akker. Er zouden bitter weinig steenuilen en kerkuilen in Nederland broeden zonder de aanwezigheid van knotwilgen en gebouwen; menselijke activiteit dus. Korhoenders in het laagland komen voor bij de gratie van gefröbel in heidevelden. Bij gebrek hieraan dreigen ze dan ook te verdwijnen.

Hoge natuurwaarden

Korenwolven, of liever gezegd veldhamsters, leven in Hongarije op de poesta's ver uiteen, niet meer dan één individu per vierkante kilometer. In Zuid-Limburg leefden in een agrarisch cultuurlandschap van dezelfde oppervlakte honderd of meer van deze dieren. Een soortgelijk verhaal kan afgestoken worden over grutto, das, boomkikker, hazelmuis, otter, orchidee en tal van andere Rodelijstsoorten. Orchideeën gedijen beter in enkele hectares goed beheerd blauwgrasland, dan in een veel groter aantal hectaren 'gods-water-over-gods-akker-gronden', al dan niet begraasd.

De Nederlandse cultuurlandschappen leveren - mits goed beheerd - een grote bijdrage aan de biodiversiteit. Hiernaast zijn ze ook om andere redenen waardevol. Ze behoren tot ons cultuurhistorisch erfgoed en vertellen de ontstaansgeschiedenis van ons land. Doordat wij en onze voorouders bij voortduring met het water in gevecht zijn geweest en ons land al vroeg relatief dichtbevolkt was, vertelt deze geschiedenis een

uniek verhaal. De helft van Nederland zou niet eens bestaan hebben zonder dijken en kustverdediging, terpen, molens, sloten, dijken, gemalen, en ander vernuft. Veel van onze laatste restjes cultuurlandschap zijn dan ook automatisch werelderfgoed te noemen. Het slagenlandschap van Staphorst, de veenweidegebieden, de tuunwallen op Texel en sowieso de ongelooflijke kleinschaligheid, kennen nauwelijks tot geen vergelijk in de rest van Europa en ver daarbuiten.

De EHS versus cultuurhistorie

Ondanks deze cultuurhistorische basis van onze 'natuur', blijkt uit onderzoek van de Landschapswacht dat terreinbeheerders en overheden te veel gefixeerd zijn op natuurdoelen en te weinig op cultuurhistorisch landschapsbeheer in gebieden waar dat belang evident is.

Vanaf eind jaren tachtig, begin jaren negentig werd natuurbeleid in ons land in hoge mate gedomineerd vanuit de gedachte dat er te weinig én te versnipperde natuur was. Een verontrustende achteruitgang van flora en fauna was hiervan het gevolg. Reislustige natuurbeschermers vonden in het buitenland betere en ongerepte natuur. Deze natuur werd het streefbeeld in Nederland. Het antwoord in beleidstermen was een keuze voor grote aaneengesloten robuuste natuur: de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Termen als 'scheiding van functies', 'zelfregulatie', 'grote eenheden natuur', 'jaarrondbegrazing' en 'nagenoeg natuurlijke natuur' deden hun intrede. Men rekende zich van meet af aan rijk met de reeds bestaande, aangekochte en sinds decennia beheerde natuurreservaten. Deze vormden de kern van de EHS en moesten worden aangevuld met nieuwe 'reservaatshectares', 'natuurontwikkelingshectares' en 'beheersgebiedshectares'.

Ondertussen werd steeds meer voorbijgegaan aan de erfenis uit het verleden, een erfenis van zowel cultuurhistorische waarden als natuurwaarden die het resultaat waren van zorgvuldig beheer. Bovendien werden voor zowel de 'oude' hectares (cultuur)natuur, als de nog te verwerven hectares, enkel 'natuurdoelen' gesteld. Provincies knipten, plakten

en kleurden van lieverlee kaarten met deze natuurdoelen. 'Systeembeheer', 'bloemrijk grasland' en vele andere doelen werden bedacht. Op diezelfde provinciehuizen werkte men ook aan cultuurhistorische waardekaarten, waarbij er kennelijk vanuit wordt gegaan dat deze waarden zich slechts buiten de EHS bevonden. Een pijnlijke misrekening.

Rigoreus plaggen, graven en begrazen

Om de gewenste natuurdoelen te kunnen halen en een geschikte beginsituatie te creëren, werden terreinen, de 'oude' en de nieuw verworven gebieden, onderworpen aan (her)inrichting. Afgraven van bemeste bovengrond, afplaggen, graven van nevengeulen, hermeandering en winning van delfstoffen, hand in hand met natuurontwikkeling en inrichting, waren niet zonder gevolg voor de aanwezige cultuurhistorische, cultuurhistorische en aardkundige waarden. Cynici spraken van een nieuwe ijstijd.

Ook de jaarrondbegrazing die op steeds meer nieuwe én oude terreinen werd losgelaten, berokkende de actuele landschappelijke en natuurwaarden schade. Terreinen werden integraal, met inbegrip van oude kavelgrenzen en landschapselementen, begraaasd. Wandelende struwelen en verbrokkeling van de landschappelijke structuur was het gevolg. Vrijwel nergens werd een bewuste keuze gemaakt voor de instandhouding van het verkavelingspatroon; laat staan voortzetting of herstel van het traditioneel cultuurhistorisch beheer.

Beperkende regelgeving

De intrede van ingewikkelde, bureaucratische en tijdrovende beheerssubsidie-aanvragen voor Programma Beheer versterkte bij terreinbeheerders de keuze voor het goedkopere integrale en zelfregulerende beheer. Daarbij kwam dat de starheid van deze beheerssubsidie voor bepaalde landschapselementen het beheerders onmogelijk maakte om geld voor onderhoud en herstel te verkrijgen. Zo mogen bepaalde landschapselementen in bepaalde regio's niet en kan bijvoorbeeld Het Geldersch Landschap geen subsidie krijgen voor onderhoud van graften en holle wegen, terwijl die evident wel in

◀ foto midden: Rechts boordevol orchideeën, dankzij maaibeheer. Links is achter het hek geen orchidee te bekennen, hier wordt begraaasd.

▲ foto boven: Tuunwallen op Texel liggen in een landschapsreservaat.

Eswal aan de voet beplant.

Het omgeploegde land is in zijn geheel vol geplant met bosplantsoen, waardoor het karakter van deze holle weg, omringd door reservaatgronden, wordt aangetaast.

De totstandkoming van dit Noord-Limburgse natuurontwikkelingsgebied ging ten koste van aardkundige en cultuurhistorische waarden. De meanderende beek in dit gebied stroomt tegenwoordig tussen dijken en vormt een totaal onnatuurlijk fenomeen.

Gelderland voorkomen en worstelt het Limburgs Landschap met de provincie Limburg over beheer en herstel van de Maasheggen, en graften en heggen in het Mergelland.

Kleinschalige cultuurlandschappen worden steeds meer veronachtzaamd en soms zelfs zomaar met bos dichtgeplant. Om de gewenste natuurdoelen in gebieden te halen was soms boskap noodzakelijk. Productiebos maakte plaats voor bijvoorbeeld heide en zandverstuivingen. Deze hectares geveld bos moesten elders worden gecompenseerd, wat veelal ten koste ging van de aanwezige landschapselementen, bijvoorbeeld door het dichtplanten van landbouwenclaves, inhammen in bosranden, maar ook percelen tussen houtwallen, elzenhagen of graften.

Groot en robuust is niet altijd beter

Extra schade aan cultuurhistorische landschapspatronen, leesbaarheid, traditioneel beheer én streekeigen verschillen, ontstaat door de gedachte dat breed en robuust, wild en uitgegroeid beter zou zijn voor biodiversiteit dan smal, dicht en strak beheerd. Houtwallen worden wijd uitgerasterd en niet zelden van een extra rij beplanting voorzien. Hetzelfde gebeurt met eswallen, elzenhagen, graften en holle wegen, steilranden en heggen. Dit zogenaamde 'bufferen' van landschapselementen gebeurt tegenwoordig vooral in gebieden waar nota bene de belendende percelen ook al in handen zijn van natuurbeschermingsorganisaties.

De angst voor mestinspoeling en inwaaierende pesticide speelt hierbij geen rol. Vaak wordt als argument de wens van struweelvorming en het creëren van zoom- en mantelvegetaties aangevoerd. Men is kennelijk vergeten dat houtwallen, heggen, holle wegen en graften, mits regelmatig teruggezet, zélf de mantel, zoom of bosrand vormen. Juist het traditioneel hak- en snoei-beheer, gaf deze smalle lineaire elementen hun natuurwaarden. Hierbij speelden zon- en schaduwzijde, microreliëf en afstervende stobbedelen een belangrijke rol. Het ontbreken van beheer en het verdwijnen van microreliëf in uitdijende begroeiing, bedreigen de waarden die deze landschapselementen eeuwen lang herbergden en tasten de leesbaarheid van het landschap aan. Waardevolle houtwallen verworden tot pijpenla-bossages; schaarse struweelvogels verdwijnen en merels en houtduiven nemen hun positie over.

Onomkeerbare schade

Er zijn mensen die denken dat de schade wel meevalt en dat de keuze voor natuur niet strijdig is met cultuurhistorische waarden. Men gaat dan echter voorbij aan de historische waarden. In de jaren voor en na de Tweede Wereld oorlog hebben ruilverkavelingen in vrijwel heel Nederland huisgehouden. Daarbij werden onvoorstelbaar veel cultuurhistorische, en daarmee natuurwaarden weggevaagd. Gaandeweg groeide het besef dat iets van de oude glorie van ons rijkgevarieerde cultuurlandschap bewaard moest blijven. Delen van de te verkavelen landschappen werden gespaard bij de rigoureuze gedaantewisseling die ons land onderging. Onder druk van landbouwbelangen werden de minst interessante delen - de natste, armste en steilste gronden - van een ruilverkave-

ling aangewezen als beschermd gebied. Deze werden gekocht door en/of overgedragen aan een natuur- of landschapsorganisatie. Niet zelden werden hierbij beschermde - maar desondanks bedreigde - dieren of planten gebruikt als argument voor de noodzaak iets van het oude landschap te sparen. De Maasheggen, Zuid-Limburgse hellingen vol graften, hoogstamboomgaarden, heggen en holle wegen, slotenpatronen in het veenweidegebied en waterland van Zuid- en Noord-Holland werden zo aangekocht. Ze werden overgedragen aan organisaties met de uitdrukkelijke bedoeling ze als erfgoedwaardige exponenten uit ons gemeenschappelijk verleden te behouden en te beheren. Zo liggen de tuunwallen op de Hoge Berg op Texel in een landschapsreservaat en niet in een natuurreservaat; sommige terreinen zijn evident als landschapsreservaat gekocht en dus niet vanwege natuurwaarden.

De Landschapswacht heeft steekproefsgewijs agrarische cultuurlandschappen in Limburg bezocht. Uit de steekproef is gebleken dat zowel Limburgs landschap, Staatsbosbeheer als Natuurmonumenten in de door de Landschapswacht bezochte gebieden in Limburg, Drenthe, Utrecht en andere plaatsen op een enkele uitzondering na nergens kiezen voor behoud en herstel van een bepaald tijdsbeeld in het cultuurhistorisch perspectief, met daarbij passend cultuurhistorisch onderhoud. In verreweg de meeste terreinen voert men meerdere uiteenlopende vormen van beheer, waarbij het cultuurhistorisch beeld vertroebelt en niet zelden verdwijnt.

Zonder gekoesterd verleden geen toekomst

Het RIVM brengt jaarlijks de (toe)stand van ons landschap

onder de aandacht. Het is weinig opbeurend om in deze natuur- en landschapsverkenningen jaar in jaar uit te moeten lezen dat de kwaliteit en kwantiteit van ons landschap, zowel buiten als binnen de EHS, opnieuw achteruit is gegaan en verder is genivelleerd. Dat dezelfde conclusie in deze verkenningen opgaat voor biodiversiteit is niet verbazingwekkend. Immers weinig of geen beheer levert op een beperkt aantal hectares - in vaak geschonden systemen, gebombardeerd met emissies en ander kwalijke invloeden van buiten - nu eenmaal een gering resultaat op. Er is alle aanleiding om te veronderstellen dat intensief beheer, vaak de cultuurhistorie van in eeuwen beproefde rijkdom, meer resultaat oplevert. Overal iets anders doen, maar in tijd elk jaar hetzelfde, was de onbedoelde gouden regel voor succes.

Nederland is klein en vol, maar kon juist in haar verscheidenheid zoveel levensvormen herbergen. Heldere keuzes, om het millennia-oude verhaal van de wordingsgeschiedenis van onze cultuurlandschappen zichtbaar te houden en te koesteren, zullen naast nieuwe landschappen en natuurontwikkeling, de rijkdom aan levensvormen alleen maar ten goede komen.

Een land dat zijn verleden niet op waarde weet te schatten, begint aan een toekomst die niet is geworteld. Wie zijn wij om zo lichtvaardig ons stempel te drukken op de geschiedenis van onze voorouders en te zeggen: "Dit zijn wij en wat voor ons is nagelaten was van geen belang...?" ♦

Deze computeranimatie laat zien hoe het Geuldal eruit zou zien als alleen al Natuurmonumenten op haar eigen kavelgrenzen in de streek thuishorende landschappelijke beplanting zou aanbrengen.

Zie ook www.landschapswacht.nl.